

Van Geert tot Geert

De parlementaire democratie zoals wij die kennen bestond in de Middeleeuwen niet. De titel die aan deze driedelige najaarscursus is gegeven is daarmee bewust anachronistisch. Welke kant moeten we op met “Moderne Devotie en Democratie”?

Moeten we op zoek naar de waarden van de moderne devotie en hun betekenis voor de huidige democratie? Dat kan.

Maar ik wil vanavond een ander spoor pakken. De moderne devotie was onder leiding van Geert Grote een uiting van fundamentele maatschappijkritiek en richtte zich op het bouwwerk dat de hele Europese samenleving bij elkaar hield: de *institutionele* Middeleeuwse kerk. De bestuurlijke en maatschappelijke elite uit die tijd ervoer Geert Grote en zijn moderne devotie als een provocatie. Geert Grote stelde de legitimatie van de zichtbare Kerk en haar elite ter discussie. Hij bedreigde daarmee de bestaande maatschappelijke orde.

Zo heilig als de kerk was voor de middeleeuwer, zo heilig zijn de parlementaire democratie en haar gevestigde instituties in Brussel en Den Haag voor ons. Om echt mee te voelen hoe provocerend Geert Grote in zijn tijd was, kunnen we hem misschien beter vergelijken met Donald Trump of, dichter bij huis, Geert Wilders.

Boven mijn bijdrage staat daarom prikkelend: ***Van Geert tot Geert***.

Ik hoop dat u hiervan schrikt. Dat het een beetje voelt als heiligschennis. Want Geert Grote is toch een van ons? En Geert Wilders of Donald Trump toch juist niet? Ik haal u expres even uit uw normale comfortzone. Voordat u zichzelf te snel bij een goede kant indeelt. U en ik behoren grosso modo tot de gevestigde elite en bevolken de belangrijkste maatschappelijke instituties. En we koesteren die. Trump of Wilders noemen we ‘populisten’. En daar klinkt al in door dat het gaat om volksigheid die de bestaande orde bedreigt. Geert Grote kreeg in 1383 een

preekverbod opgelegd omdat hij de elite van zijn tijd provoceerde. Ik kan me daarom goed voorstellen dat Geert Grote in zijn tijd hetzelfde effect had op de elite en de bestaande structuren als Geert Wilders in onze tijd op ons. Teruggeprojecteerd naar de Middeleeuwen zouden u en ik gelet op onze maatschappelijke positie en traditionele opvattingen waarschijnlijk eerder bij de critici van Geert Grote hebben behoord dan tot zijn fans.

Ik weet dat de vergelijking tussen Geert en Geert zijn beperkingen heeft. De persoonlijke waarden van bescheidenheid en naastenliefde herkennen we onvoldoende in Trump of Wilders. Ik kan het daarom ook minder provocerend zeggen. De Moderne Devotie ontstaat op een kritiek moment in de Middeleeuwse geschiedenis waarin bestaande instituties en hun elite hun legitimatie hebben verloren en gewone mensen naar nieuwe zekerheden zoeken. Wij leven ook in een tijd waarin de bestaande instituties hun legitimatie hebben verloren en mensen iets anders willen. In Geert Grotés tijd stond de kerk onder druk en overleefde uiteindelijk niet in de vertrouwde vorm. In onze tijd staat de democratie onder druk en gebeuren er dingen die we nooit voor mogelijk hielden (wie had ooit gedacht dat Engeland de EU zou verlaten of dat Trump president van Amerika zou worden). Het is nog maar de vraag of onze democratie het in zijn huidige vorm overleeft.

Ik ga vanavond met u op zoek naar de overeenkomsten en de verschillen tussen de moderne devotie en het huidige 'populisme' en hoop dat we daaruit ook een paar lessen voor vandaag kunnen leren.

Hoe het begon...

Het leven van Geert Grote zal u in grote lijnen bekend zijn. Hij wordt geboren in 1340 en verliest op 10-jarige leeftijd beide ouders door de pestepidemie die over Europa raast. Hij is een gegoede burger uit Deventer en reist als 15 jarige student naar Parijs. Hij verdiept zich oa in kerkelijk recht en verblijft in 1366 in Avignon aan het hof van paus Urbanus V. De pausen waren in deze periode uitgeweken naar Avignon en stonden onder bescherming van de Franse koning omdat het in Rome door strijd tussen Italiaanse facties te onveilig was.

In 1374 komt Geert na een zwaar ziekbed tot inkeer, verbrandt zijn occulte boeken op de Brink te Deventer en trekt zich voor drie jaar terug in het klooster van de Karthuizers bij Arnhem. In 1379 wordt Geert tot diaken gewijd en trekt hij predikend rond. Geert Grote hekelde de misstanden binnen de kerk en de manier waarop de kerkelijke elite zichzelf verrijkt en bevoordeelt. Het leidt in 1383 tot een preekverbod. Drie jaar daarvoor, in 1380, betrok Geert het huis van Florens Radewijns in Deventer met een groepje volgelingen en zo ontstaat de eerste gemeenschap van Broeders van het Gemene Leven. In 1384 wordt een vergelijkbare leefgemeenschap in Zwolle gesticht aan de Begijnenstraat

De broeders starten in 1386 vanuit Deventer een eigen kloosterproject. Ze kiezen een dorpje uit ten zuiden van Zwolle, Windesheim, waar ene Bertold ten Hove een hof met akkers heeft groot genoeg om er een klooster te stichten. Zes broeders bouwen een klein klooster en nemen de leefregel van Augustinus aan. Op 17 oktober 1387 trekken zij het habijt aan en leggen ze hun gelofte af. Vanuit Windesheim worden 2 nieuwe kloosters gesticht bij Arnhem en Hoorn. In 1395 neemt Windesheim het initiatief tot een kapittel, een verband van kloosters die willen leven volgens dezelfde huisregels geïnspireerd door de Moderne Devotie. Boeken en studie namens binnen deze kloosters een centrale plaats in. Een van de eerste nieuwe leden die zich aanmeldde was het klooster Sint-Agnietenberg, dat door de Zwolse broeders van het Gemene Leven in 1398 was gesticht op de Nemelerberg en de leef- en werkplek van Thomas a Kempis was. Daarna groeit het kapittel uit tot 84 mannenkloosters en 13 vrouwenkloosters in 1511 over een gebied dat behalve de Nederlanden ook Duitsland, Polen, Zwitserland en Vlaanderen omvatte. Aan het klooster van Windesheim ontleent onze Zwolse hogeschool zijn naam en dat verbindt ons met de Moderne Devotie en met de bijbehorende onderwijsvernieuwing in Zwolle.

Het bankroet van de kerk

Op het moment dat Geert na zijn bekering en driejarige bezinning in 1377 het klooster van de Karthuizers bij Arnhem verlaat, is het eerste wat hij doet naar Parijs reizen. Hij wil boeken kopen. Dat doet hij samen met zijn vriend, Johannes Cele, de rector van de stadsschool van Zwolle. Johannes Cele (zijn beeld staat hier in Zwolle op de het Celeplein) was de grondlegger van de onderwijsvernieuwing binnen de Moderne Devotie, waarover later meer.

In Parijs schaffen Geert en Johannes zoveel mogelijk boeken aan om mee terug te nemen naar Deventer en Zwolle. Ze zullen onderweg en bij thuiskomst het meeste gesproken hebben over de actuele gebeurtenissen in de Kerk. In 1376 was paus Gregorius XI vanuit zijn vrijwillige ballingschap in Avignon teruggekeerd naar Rome. Hij stierf in 1378. In het daaropvolgende conclaaf werden de overwegend Franse kardinalen regelmatig belaagd door opstandige bendes van Romeinse inwoners die per se een Italiaanse paus wilden die in Rome bleef. De kardinalen gaan overstag en kiezen een onbekende Italiaan als paus. Urbanus VI ontpopte zich als een tirannieke paus die zich niks meer van de overwegend Franse kardinalen aantrok. De Franse kardinalen verklaarden vervolgens de keuze van Urbanus als ongeldig. Ze kiezen een eigen andere paus onder de naam Clemens VII. Clemens keert onmiddellijk terug naar Avignon. Van 1378 tot 1417 zou West-Europa twee pausen kennen die zich allebei de ware opvolger van Petrus noemden. Europa spleet uiteen. Frankrijk, Spanje en Portugal steunden Clemens in Avignon. Italië, het Duitse Rijk, Vlaanderen en Engeland erkenden alleen de paus in Rome. In 1379 op hun terugweg van Parijs reizen Geert Grote en Johannes Cele letterlijk door een Europa dat uiteenvalt. De opvallende parallel met vandaag behoef ik niet nader uit te leggen.

Bij hun terugkomst in de Nederlanden raakt het schisma al direct hun eigen bisdom Utrecht. De Utrechtse bisschopszetel raakt vacant en beiden pausen benoemen een eigen kandidaat. Op het moment dat Geert Grote terugkeert uit Parijs belegert de kandidaat van de Italiaanse paus, Floris van Wevelinkhoven (inderdaad van de Van Wevelinkhovenstraat alhier) het kasteel 't Goij dat toebehoort aan zijn tegenkandidaat Reinoud van Vianen, die benoemd is door de paus in Avignon.

Uit brieven van Geert Grote enkele jaren later weten we precies wat hij van dit alles vond. Het antwoord van Geert Grote zou de kern worden van de Moderne Devotie en nog eeuwen doorwerken.

Volgens heel veel tijdgenoten van Geert Grote had de bestuurlijke en kerkelijke elite al veel van haar geloofwaardigheid verloren. Gehuwde en samenwonende priesters, kloosters waar van de oorspronkelijke soberheid niks meer over was. Bestuurlijke banen (en dat waren de meeste kerkelijke functies) werden verkocht aan de meest biedenden. Die banen waren vaak een inkomstenbron en meer niet. Geert Grote had voor zijn bekering als lid van de gegoede burgerij al twee van die lucratieve erebaantjes in de wacht gesleept: kannunik van de Dom in Aken en kannunik van de Dom in Utrecht.

Tot 1378 kon je beweren dat het hierbij ging om misstanden binnen de ene moederkerk. Dat het rotte appels in een deugdelijke mand waren. Met het Schisma van 1378 verliest ook de kerk zelf in één klap haar geloofwaardigheid en legitimatie.

Wat als er opeens twee pausen zijn. Twee kerken? Twee bisschoppen? Het schisma was het bankroet van de kerk als instituut. Wat moet je als gewone gelovige denken als rondom Utrecht op twee plekken bisschoppen elkaar belegeren en in de ban doen? Het schisma was de bankencrisis van de 14^e eeuw.

Het antwoord van Geert Grote - zoals dat blijkt uit zijn brieven - was even eenvoudig als revolutionair.

De nieuwe innerlijkheid

De zichtbare kerk is helemaal niet het wezen van de Kerk. Het wezen van de Kerk is de mystieke verbondenheid van de individuele gelovigen met het echte Hoofd van de Kerk, Jezus Christus. Het maakt niet zoveel uit welke paus je steunt, schrijft Geert, zolang je maar zelf persoonlijk verbonden blijft met het ware hoofd van de Kerk, Christus. *“Daarom vloeit de eenheid van de Kerk voort uit het ene leven, dat Christus is, en uit de eenheid van de Geest.”* (Mulder, Epistolae, 1933, 91). De rots waarop de kerk is gebouwd is niet Petrus of de paus, maar Christus. De paus is hoogstens het bestuurlijke ‘hoofd’ van de Kerk. Iemand moet het doen, maar heilig is het niet. De ware eenheid van de kerk berust op de individuele, innerlijke verbondenheid van elke gelovige met Christus. De kerk is een mystieke eenheid. De institutionele verschijningsvorm is secundair. Je moet in de 14^e eeuw hebben geleefd om te begrijpen hoe revolutionair en ontwrichtend deze gedachte is.

Hiermee zijn we bij de kern van de Moderne Devotie: het gaat om nieuwe innerlijkheid, de devotia moderna, en om de spontane onderlinge gemeenschap waarin die beleefd en beleden wordt. Het instituut kerk hoeft niet bestreden te worden, maar is ten diepste secundair verklaard. Dit mystieke kerkbegrip ligt ook ten grondslag aan de *Navolging van Christus* van Thomas a Kempis dat het meest gelezen boek buiten de Bijbel wordt. Drie jaar na de dood van Thomas wordt Luther geboren. In de Reformatie wordt de uiterste consequentie zichtbaar van de scheiding die Geert Grote maakt tussen de zichtbare kerk en de ware mystieke kerk. Als er twee pausen kunnen zijn, kunnen er ook twee kerken zijn.

De Moderne Devotie groeide uit tot een grote en succesvolle beweging. Niet alleen omdat het handig inspeelde op kritiek op de kerk en haar elite. De Moderne Devotie was ook een positief antwoord op de behoeften van mensen, juist in een tijd dat vertrouwde instituties hun geloofwaardigheid verliezen. Het bood een constructiefg alternatief. Ik noem drie dingen.

Authenticiteit en moraal

De misstanden van de bestuurlijke elite en het failliet van de kerk brachten een enorm verlangen teweeg naar authentieke geloof en geloofwaardige leiders. Daar was de Moderne Devotie een antwoord op. Het gaat om de innerlijke overtuiging en niet om de institutionele vorm. In de gemeenschappen van de moderne devotie deed je geen gelofte waardoor je verplicht was zo te leven, je sloot je vrijwillig aan. Je leefde als gelijke met anderen. Je daden en je geloof waren in overeenstemming. Moraal en verhaal pasten bij elkaar. Zowel in het persoonlijke gedrag (soberheid en bescheidenheid) als in de zorg voor de naaste. Walk your talk. De Moderne Devotie speelde in op de behoefte aan authenticiteit en moraal.

Gemeenschapszin en kleinschaligheid

De wereldwijde kerk als instituut bood mensen geen zekerheid en geborgenheid meer. Er bestond een behoefte aan kleinschalige gemeenschappen waarin je persoonlijk werd gekend. Waarin iedereen gelijk was. Waarin mensen naar elkaar omkeken. Daar speelde de moderne devotie met haar vele kleinschalige gemeenschappen perfect op in. Nabijheid, kleinschaligheid, persoonlijk contact. Geert Grote en zijn volgelingen waren bereid daarvoor de traditionele grenzen van de instituties te doorbreken. In de gemeenschappen van de moderne devotie leefden priesters en leken onder één dak als gelijken. Dat paste niet in het systeem van de Middeleeuwen. Het was zelfs bedreigend voor de maatschappelijke orde. Het duurde tot 1401 voordat de bisschop van Utrecht dit goedkeurde. Geert doorbrak de systemen die gemeenschap in de weg zaten.

Onderwijs voor iedereen

Boeken en studie vormden het hart van de Moderne Devotie. Zoals ik al zei: het eerste wat Geert in 1377 doet is samen met Johannes Cele naar Parijs reizen om boeken te kopen. Boeken nemen eigenlijk de plek in van de kerk als instituut. Boeken worden de basis onder de persoonlijke spiritualiteit van de moderne devotie. Lezen geeft structuur aan de persoonlijke

meditatie. Lezen leidt tot nadenken, dat leidt tot bezinning, en bezinning tot geestelijke groei. Het lezen geeft je een 'eigen ritme', geeft ruimte voor een persoonlijk groeiproces.

Maar boeken doen meer. Ze geven de kans om jonge mensen op te voeden tot gewortelde en weerbare christenen die op een geloofwaardige manier kunnen bouwen aan een betere samenleving. Om zo een generatie op te leiden die wel geloofwaardig zou zijn. Dat was de passie van Johannes Cele en om dat te bereiken hervormt hij het bestaande onderwijs.

Voor Johannes Cele is de school een gemeenschap waarin het individu met zijn talenten zich persoonlijk moet kunnen ontwikkelen en waarin waarden centraal staan. Uitgangspunt daarbij is dat iedereen gelijk is. Het onderwijs moet dus niet alleen toegankelijk zijn voor degenen die dat kunnen betalen (wat de gewoonte was in die tijd) maar ook voor arme studenten met talenten. Johannes Cele introduceert daarvoor studiebeurzen.

Cele wordt vanuit deze drive de grootste onderwijshervormer van zijn tijd. Hij voert naast beurzen ook het klassikaal onderwijs in zodat recht gedaan wordt aan verschillen in niveau. Hij stelt overgangsexamens in. Hij zorgt voor speciale top-klassen voor de meest getalenteerde studenten maar zorgt er ook voor dat er niemand buiten de boot valt. Het onderwijs van Cele is zo'n succes dat Zwolle rond 1400 op een bevolking van ongeveer 5000 inwoners zo'n duizend studenten uit binnen- en buitenland trekt. Cele wordt na zijn dood in 1417 begraven in het klooster Windesheim. Hij is de inspiratiebron voor ons hedendaags onderwijs binnen de hogeschool Windesheim.

Naar het heden...

Misschien zijn u de actuele parallelen met onze eigen tijd al opgevallen. Ook de bestuurlijke elite en instituties in onze tijd hebben in de ogen van het gewone volk hun geloofwaardigheid verspeeld. Mensen verwachten niks meer van Den Haag, Washington of Brussel. Van banken of managers. Ze stemmen anti de gevestigde orde. Onze heilige koe, de marktwerking, is failliet gegaan in 2009. De bankencrisis was de ommekeer. En wie betaalde de prijs? Het volk, niet de elite. Topmannen die er met miljoenen vandoor gaan terwijl er op de werkvloer ontslagen vallen. Bankiers die zichzelf verrijken terwijl de pensioenen dalen. Grenzen die open moeten vanwege handelsverdragen terwijl eigen boeren te weinig geld krijgen voor hun melk. En als gescheiden moeder wachten op een huis omdat een asielzoeker voorgaat. Om maar te zwijgen van al die mega-instituties waar je je eigenlijk veilig en geborgen zou moeten voelen. Het verpleeghuis, de school, het ziekenhuis. Overall ben je onder druk van fusies, grootschaligheid en marktwerking een nummer en een kostenpost geworden. Dát verklaart volgens mij de boosheid die om zich heengrijpt. En als je aangeeft dat je ergens tegen bent, bijvoorbeeld met het Oekraïne-referendum, dan wordt er niet geluisterd. Afgelopen weken peilde de NRC de stemming in Landgraaf. Daar komt Maria van 30 aan het woord: *“Ze roepen elke keer weer op: ga stemmen de opkomst moet hoog zijn. Maar als we komen opdagen en met 61% tegen stemmen, dan luisteren ze niet. Ze mogen Rutte naar de maan schieten. Hij kan me de poedel roetsjen”*. (NRC 6 nov.2016) Zelfs de democratie verliest haar legitimatie.

Het populisme speelt handig in op deze boosheid en opstand tegen de elite. Maar is het ook net als de Moderne Devotie een antwoord, een constructief alternatief? Ik denk het niet. Ik geloof dat de Moderne Devotie werkelijke alternatieven kan aandragen die verder gaan dan het exploiteren van boosheid. Constructieve antwoorden. Er is net als toen behoefte aan authenticiteit en moraal, aan gezamenlijkheid en kleinschaligheid, en aan onderwijs en kansen voor iedereen.

Ik loop daarom de drie genoemde elementen nog eens langs.

Authenticiteit en moraal

De bestuurlijke elite wordt ervaren als onderdeel van een systeem dat zichzelf in stand houdt en zichzelf verrijkt. De persoonlijke moraal en het grote verhaal kloppen niet met elkaar. En je komt er als gewone man niet doorheen. Het gaat gewoon door. De Brexit, Trump en Wilders zijn uitingen van machteloze boosheid. Er wordt aan de noodrem getrokken. Een stem op Trump was een stem tegen de elite. Maar daar kan het niet bij blijven. Er is een nieuwe generatie leiders nodig. Ik denk dat mensen op zoek zijn naar authentieke leiders die luisteren, die normen en waarden hoog in het vaandel hebben, die sober en bescheiden zijn, die solidair zijn met de vergetenen. De Moderne Devotie kan daarvoor een inspiratiebron zijn.

Gemeenschapszin en kleinschaligheid

Onder druk van marktwerking, schaalvergroting en globalisering zijn mensen hun gevoel van geborgenheid en gemeenschap kwijtgeraakt. De toenemende tweedeling in de samenleving versterkt het gevoel dat ze aan hun lot worden overgelaten in aparte wijken en vergeten dorpen als Landgraaf. Er is behoefte aan kleinschaligheid, aan gekend zijn. Aan nabijheid. Mensen willen geen slachtoffer zijn van een systeem dat ervoor zorgt dat je wel een eigen bijdrage van 380 EUR betaalt maar om een of andere duistere reden geen zorg kunt krijgen in het ziekenhuis bij jou in de buurt. The system says no. De Moderne Devotie had de moed om de institutionele grenzen van het systeem kerk te doorbreken. Tegen de gevestigde belangen in. Daar kunnen we ons door laten inspireren. Dat vraagt van ons bestuurlijke moed.

Onderwijs voor iedereen

Minister Bussemaker schreef afgelopen maand een 'gelijke kansen-brief'. Het onderwijs heeft een probleem. Niet iedereen heeft gelijke kansen, en mensen voelen dat. We leven in een tijd dat het onderwijs minder toegankelijk wordt. Dat je geld moet hebben of lenen om te kunnen

studeren. Dat rendementen in plaats van waarden belangrijk zijn. En het schoolsysteem belangrijker is dan het individuele talent.

De moderne devotie stond voor toegankelijk onderwijs, gedreven door waarden en gericht op de ontplooiing van het individuele talent. Juist in Zwolle, de stad van Johannes Cele, moeten we ons daartegen verzetten. Als Windesheim laten we ons daarom inspireren door zijn visie op onderwijs. We willen toegankelijk onderwijs voor iedereen en richten ons daarom extra op bijv. een goede aansluiting met het MBO hier in de omgeving. We zetten volop in op kleinschaligheid en de persoonlijke begeleiding van elk talent. Niet het instituut of het systeem is de norm maar het individuele talent.

We willen ons in dat alles laten leiden door dezelfde waarden en dezelfde maatschappelijke opdracht als Johannes Cele en Geert Grote. We leren jongeren meer dan een vak. We willen dat ze ook persoonlijk groeien tot zelfbewuste jongeren die vanuit een gevoel van verantwoordelijkheid willen bouwen aan een betere wereld. Jongeren die snappen dat populisme wel handig inspeelt op terechte boosheid maar geen echte oplossing is.

Waarde(n)volle professionals noemen we dat.

En in dat opzicht ben ik hoopvol. U heeft vast de kaartjes vorige week in de krant zien staan. Als de millennials (18-29) het voor het zeggen hadden gehad, had niet Trump de verkiezingen gewonnen, maar Clinton. Niet omdat ze zich vereenzelvigen met de gevestigde orde, want jongeren zijn juist zeer kritisch op de generatie van hun ouders en grootouders, maar omdat ze beseffen dat haat en verdeeldheid nooit het antwoord zijn.

Ik rond af. Ik heb willen laten zien dat de Moderne Devotie en het populisme allebei inspelen op het failliet van de gevestigde orde en hun elite. Ik heb ook willen aangeven dat de Moderne Devotie nog steeds een inspiratiebron kan zijn om een constructief antwoord te geven op de achterliggende behoefte aan authenticiteit en moraal, aan kleinschaligheid en gemeenschap en aan gelijke kansen voor iedereen. Dat Geert Grote niet alleen inspeelde op de boosheid van de gewone man (dat doet Geert Wilders ook), maar ook anders dan het populisme van vandaag een inspirerend alternatief bood.

Kortom: de ene Geert is de andere niet.
